

A Szólásszabadság Háza – az információs jogok fóruma

*Javaslat Táncsics Mihály
volt börtönének méltó hasznosítására*

A Ház

"Azon cikkelybe, mely a tudományról szól, valaki, valami módon egy szót csusztatott be és ez a rettenetes szó így hangzik: censura. Ez magyarul annyit tesz, hogy még csak egy sort sem szabad kinyomtatni, hacsak a könyvvizsgálók (censorok) meg nem vizsgálják, `s meg nem engedik... De tudom istenem, nem ismerjük ezt el soha törvényünknek... És tudjátok meg, a ki ma is, akárhol is akadályozza, annak szándéka rossz, az roszt szeret elkövetni, mert ugyan mért félne, a ki jót cselekszik?" – írta Táncsics Mihály az 1846-ban Lipcsében kiadott Népkönyve bevezetőjében.

Ekkor már több könyvét betiltották és bezúzták, többek között azt az 1833-ban kiadott német nyelvkönyvét is, amely a jobbágyrendszert és a feudalizmust pellengérré állító példamondatokkal volt teletűzdelve. A jobbágyfelszabadítást és jogegyenlőséget hirdető Népkönyv sem aratott sikert a hatalmasok körében. Táncsicsot 1847 márciusában letartóztatták, és a budai börtönbe szállították. Itt várt az ítéletére, amikor is azon a nevezetes március 15-i napon a forradalmi ifjúság kiszabadította.

A jobbágy családba született Táncsics, a Sajtószabadságról nézetei egy rabnak című, 1843-ban megjelent anonim röpirat szerzője a reformmozgalom radikális-plebejus szárnyához tartozott. Az 1848-as forradalom győzelme után sem tagadta meg önmagát. Képviselőként a jobbágyfelszabadítás kiteljesítését, teljes körű választójogot, mindennemű kiváltság eltörlését követelte. Lapja, a Munkások újságja az új kormányzat rosszallását is kivívta: 1848 őszén példányait elkobozták és bezúzták. A szabadságharc bukása után több mint tíz éven keresztül bujkált. 1860-ban letartóztatták, és 15 évre ítélték. Visszakerült ugyanabba a börtönbe, ahol 1847-48-ban is raboskodott. Csak 1867-ben, a kiegyezés után szabadult; kezeletlen szembetegsége következtében időközben szinte teljesen megvakult. 1884-ben halt meg.

Táncsics nem volt olyan nagy hatású gondolkodó, mint Eötvös vagy Széchenyi, nem volt olyan jelentős politikus, mint Kossuth, és irodalmi tehetsége is elmaradt a legnagyobbakétól. A magyar történelmi emlékezetben mégis ez az alacsony sorból felemelkedő, tántoríthatatlan, kemény jellemű ember vált a cenzúra elleni küzdelem, a szólásszabadság emblemikus alakjává.

A "Táncsics börtönként" elhíresült, a budai Várban, a Táncsics Mihály utcában található épület 1945 után háborús jóvátételként került az Egyesült Államok kormányának tulajdonába. Az amerikai nagykövetség kezelésében lévő épület, a lóportár és a mögötte található kis park évtizedek óta zárva volt a magyar közönség előtt. A rendszerváltás után merült fel a gondolat, hogy ez a magyar történelmi emlékhely, az 1848. márciusi pesti forradalmi megmozdulás egyik fontos színtere visszakerüljön magyar tulajdonba. 2006 őszén, George W. Bush amerikai elnök budapesti látogatásán született meg a megállapodás, amelynek értelmében az amerikai követség mellett álló két Szabadság téri bérházért cserébe a magyar állam visszakapja Táncsics börtönét.

1848 követeléseinek központi eleme volt a szólásszabadság. Ezért úgy véljük, hogy a köz tulajdonába belátható időn belül visszakerülő épület úgy nyerné el a legméltóbb funkcióját, ha a demokratikus jogállam egyik alapértékének, a szólás szabadságának, illetve ehhez kapcsolódva az információs jogok és szabadságok eszméjének és gyakorlásának szentelnék. A széles publikumot befogadó ház egyszerre lenne interaktív múzeum és vitatér, kulturális események színhelye és oktatási terep, az információs jogok bemutatásának, terjesztésének színtere, történelmi emlékhely és kurrens problémák megvitatásának helyszíne. Az alábbiakban erre teszünk javaslatot.

Miért van szükség a Házra?

A szólásszabadság, az állami és egyházi cenzúra eltörlése a szabad szellemek egyik legalapvetőbb követelése volt a reneszánsz óta. Az európai polgári fejlődés, a modern demokráciák megszületése elválaszthatatlanul összefonódott a cenzúra elleni küzdelemmel, a szólásszabadság alkotmányos garanciáinak megteremtésével. Ma nincs olyan demokratikus jogállam, ahol a szólás- és sajtószabadság ne lenne kiemelten védett alkotmányos jog.

A véleménynyilvánítás szabadsága, a vallás- és lelkiismereti szabadság, a sajtó- és a tudományos kutatás szabadsága, a közérdekű információkhoz jutás joga és a többi információs alapjog az alkotmányos demokráciákban két okból élveznek kiemelt megbecsülést: az önkifejezés, a személyes önkiteljesítés, a jó élet követése szabadságának éppúgy előfeltételei és garanciái, amiképp a demokratikus közélet fennmaradását, a demokratikus intézményrendszer működését is ezek a jogok szavatolják. A demokratikus jogállamokban ezt ma már szinte senki nem vonja kétségbe.

Vajon akkor miért van szükség olyan intézményre, amely a szólásszabadság és a hozzá szorosan kapcsolódó információs jogok történetét, védelmét, gyakorlásának problémáit állítja érdeklődése középpontjába? A világ számos országában ma is cenzúra van, ahol az állam tiltja, akadályozza és bünteti a hatalom gyakorlóival szemben kritikus, vagy a hivatalos ideológiától, vallási dogmáktól eltérő gondolatok, nézetek hirdetését. De a szólásszabadság és rokonai érvényesülése még azokban az országokban is számos konfliktussal terhelt, ahol a politikai vagy világnézeti alapokon nyugvó cenzúra már régóta történelmi lomtárba került. Ezek a jogok ugyanis minden más alkotmányos alapjognál több konfliktust generálnak, rendszeresen szembekerülnek egymással és más alapjogokkal. A szólásszabadság gyakorlása a hatalom érdekein kívül súlyosan sértheti személyek vagy társadalmi csoportok, vallási és etnikai közösségek komfortérzetét, méltóságát, személyes vagy közösségi identitását is. Illusztrációképpen elég, ha csak a jelen legtöbb vitát kiváltó kérdéseit vesszük számba:

- a szólásszabadság és a magánélet sérthetlenségéhez, a jó hírnévhez vagy a személyes adatok védelméhez fűződő jogok konfliktusát;
- a gyűlöletbeszéd, a rasszista/náci beszéd, valamint az egyének, közösségek méltóságának védelme között feszülő ellentétet;
- a közérdekű adatok és iratok nyilvánossága, a hozzáférés, valamint az adatvédelem, az állam- és üzleti titok közötti ellentétet;
- a művészi kifejezés szabadsága ellen a közmoral nevében fellépő tiltakozás és tiltás eseteit;
- a vallási közösségek érzékenységet vagy hittételeit megkérdőjelező, azokat irónia, netán gúny tárgyává tevő megnyilatkozásokat és a nyomukban feltörő, nem egyszer erőszakba torkolló tiltakozást.

Ezekből és más példákból is nyilvánvaló, hogy a szólásszabadság joga és legitim korlátozásának határai még a demokratikus rendszerekben sem maguktól értetődőek. Ahogy Stanley Fish fogalmazott egy írásában: a szólás szabadsága valójában nem létezik. Csak akkor létezhetne, ha mindegy lenne a számunkra, hogy ki, mikor és miről beszél. Azonban éppen ez az, ami sosem mindegy, ezért is olyan fontos érték számunkra a szólásszabadság.

A szólásszabadság paradoxona tehát abban áll, hogy korlátai nélkül nem értelmezhető. Minden társadalom, még a legszabadabb is, bizonyos korlátokat szab érvényesülésének. A legitim korlátok alkalmazása azonban az adott ország, politikai kultúra, az általános közfelfogás, bírói gyakorlat függvényében könnyen a szólásszabadság illegitim korlátozásához vezethet. A politikai hatalom pedig mindig és mindenhol igyekszik annyit visszavenni a szólásszabadság terepéből, amennyit csak az adott közeg enged neki. Ezért a szólás szabadsága demokratikus jogállamokban is védelemre szorul. Folyamatosan újra kell értelmezni a hatókörét, újra és újra meg kell határozni a viszonyát más jogokhoz, elemezni kell, hogy az érvényesítése során felmerülő konfliktusokat miként kezeljük elméleti, jogi és gyakorlati szinten, anélkül, hogy lényege elveszne, értelme csorbát szenvedne. A szólásszabadság viszonya más jogokhoz és alkotmányos alapértékekhez a demokratikus rendszerek egyik legizgalmasabb, folyamatosan változó és mindig új alakban mutatkozó problémája.

A szólásszabadság története azonban nemcsak ezért nem tekinthető lezártnak. Ez a történet a kezdetektől összefonódott az információ-előállítás és -terjesztés, az információhoz jutás technikai eszközeinek és társadalmi formáinak fejlődésével, változásával. Az írásbeliség terjedése, a nyomdagép feltalálása, a távközlés, a rádió és a televízió, a számítógépes hálózatok megszületése, az internet mind újabb fejezeteket nyitott a szólásszabadság történetében. Az államoknak és a közösségeknek reagálniuk kellett az új technológiák és új formák megjelenésére, a szellemi tulajdonjogok szabályozásának változásaira. Az új kifejezésformáknak rendre meg kellett vívniuk a maguk szabadságharcát a felbukkanásukat kísérő gyanakvással, a túlbuzgó állami szabályozási kísérletekkel és a megújuló cenzúrális törekvésekkel szemben. Semmi okunk feltételezni, hogy az információs technológiák fejlődése megáll. Márpedig ez újabb konfliktusokat, újabb gyanakvást és aggodalmakat, újabb szabályozási reflexeket és újabb szabadságküzdelmeket fog szülni a jövőben is. Mindezek alapján úgy véljük, a szólás szabadságának háza izgalmas, szellemi értelemben is inspiratív, és a demokratikus közélet karbantartása, megújítása szempontjából is rendkívül hasznos vállalkozás lehet.

A Ház szerkezete és funkciói

A Ház létrehozásának akkor van értelme, ha mindezekről az elvont témákról közérthető módon, a szó jó értelmében népszerű formában képes szólni a szélesebb közönséghez, ha képes befogadni egymástól eltérő megközelítéseket. Nem valamiféle akadémiai intézmény létrehozását javasoljuk tehát, ámbar a legkevésbé sem zárjuk ki, hogy a Ház fóruma legyen a szólásszabadságról és a vele rokon területekről folyó, illetve velük kapcsolatba hozható kurrens szakmai, elméleti, vagy akár közpolitikai indíttatású vitáknak is. Azonban éppen a valóban őszinte és nyílt szakmai viták lehetőségének fenntartása érdekében kizárnánk, hogy a Ház politikai mozgalmak, pártok pódiuma, a 21. század Jurta Színháza legyen. Az új magyar demokrácia harmadik évtizedében véleményünk szerint ilyen szintre, ilyen szerepet betöltő közfenntartású intézményre nincs szükség.

Fontosnak tartjuk leszögezni, hogy bár a Ház a magyar politikai közösség által létrehozandó intézmény lenne, érdeklődése nem szorítkozna a magyar ügyekre. A szólásszabadság ügye egyetemes ügy, amely közvetlen kihatással van a nemzetközi viszonyokra, a világ képére. A szovjet rendszerek utolsó évtizede, az éppen húsz évvel ezelőtt lezajlott csendes forradalom Közép- és Kelet-Európában bizonyította, hogy a cenzúra elleni küzdelem világtörténelmi változások katalizátora lehet. A Ház létrehozásával és működtetésével a Magyar Köztársaság és annak polgárai egyértelműen kinyilváníthatnák elkötelezettségüket a demokratikus politikai és erkölcsi értékek mellett. Abban a történelmi pillanatban, amikor ezeket az értékeket rendszeresen és nyíltan megkérdőjelezzük, amikor még hívei is sokszor elbizonytalanodnak, nemcsak itthon és a közelebbi régióban, hanem a liberális demokráciákban szerte a világon, a Ház megszületése már önmagában is fontos üzenet lehetne.

A Ház magja egy szerény, de szimbolikusan fontos történelmi gyűjtemény lenne, amely egy interaktív, virtuális térben szerkesztett kiállítás keretében mutatná be a szólásszabadság eszméjének születését, nemzetközi és hazai történetét, különös tekintettel a cenzúra történetére, a jogfejlődésre, a huszadik század totalitárius rendszereire és a cenzúra elleni küzdelemre idehaza, Európában és szerte a világon egészen a 20. század végéig. A kiállítás az európai és a magyarországi, valamint a szólásszabadság története szempontjából kiemelt jelentőségű észak-amerikai történések legfontosabb fordulópontjainak, legnagyobb hatású eseteinek részletes dokumentációjával és elemzésével mutatná be, hogyan, milyen konfliktusokon és küzdelmeken keresztül, milyen előrelépések és hátraarcok nyomán vált az elmúlt öt évszázadban a szólásszabadság a modern demokráciák egyik legfontosabb alkotmányos alapértékévé. E köré a történeti mag köré csoportosulva a kiállítás jelenkori, a legújabb fejleményeket mindig követő és dokumentáló, így folyamatosan bővülő és változó része mintegy mátrix-szerűen ábrázolná a szólásszabadság és rokonai érvényesülésének kurrens problémáit, a velük összefüggő más információs jogok és szabadságok, demokratikus és jogállami értékek viszonyát, a legitim és illegitim korlátozás formáit, a direkt és indirekt politikai vagy társadalmi korlátozás, nyomásgyakorlás jellemző példáit és eseteit, illetve az ezekkel kapcsolatos friss fejleményeket, egyaránt merítve a hazai és a legfontosabb, legnagyobb port kavaró nemzetközi ügyekből, eseményekből.

A Ház azonban nem lenne pusztán múzeum és történelmi emlékhely. Fórumot kíván biztosítani konferenciák, szemináriumok, szakmai találkozók számára is. Ám nemcsak a jogászok, szociológusok, politológusok és történészek találkozóihoz kínálna teret, hanem ennél tágabb körben, civil szervezetek, újságírók és laikusok számára is nyitott lenne. A konferenciák, vitaestek, találkozók egy része a Ház önálló programjába illeszkedne, de a Ház működhetne befogadó intézményként is.

A Ház egyik legfontosabb funkciója oktatási programok szervezése lenne középiskolások, főiskolások és egyetemisták részére a szólásszabadsággal és a vele rokon jogokkal összefüggő történelmi, jogi és kommunikációs témakörökben. Célunk nemcsak bemutatni a szólásszabadság és rokonai példáit, érvényesülési területeit, korlátait, vitás eseteit, hanem konstruktív gyakorlásuk tanulását is elő kívánjuk segíteni. A tanárok közreműködésével olyan interaktív gyakorlatok, események szervezhetőek, amelyeken a diákok újrajátszhatnak híres eseteket, ezáltal megismerkedve a kor szereplőivel és a főbb érvekkel, ellenérvekkel, avagy diszkusszív formában tárgyalhatnak meg friss, aktuális problémákat, konfliktusokat, fejthetik ki pro és kontra az álláspontjukat az adott ügyben, írhatnak riportokat, megjelent sajtóhírekre reflektáló kommentárokat. A ház látogatottságát, sikerét így elsősorban a fiatalok biztosítanák, akiknek érdekes, interaktív és alternatív oktatási lehetőséget nyújthat a Ház. A siker fontos eleme a tanárok érdekeltté tétele, a média egy-egy eseményre irányuló figyelme, de egyfajta állandó alapjártatot biztosítana az érdeklődők, turisták látogatása is.

A Ház esetenként befogadhat a „kifejezés szabadsága” jegyében művészeti eseményeket, táncot, zenei műfajokat, előadóművészeket és kiállításokat is, ugyanakkor nem akar versenytársa lenni a kulturális programokat nyújtó intézményeknek. Vitákat rendezhet a lelkiismereti és a tudományos szabadság kérdéseiről. Rendszeresen szervezhet a témakörébe vágó időszaki kiállításokat, illetve helyet adhat vendégkiállításoknak is. Egyes kiállításai, programjai utaztatható formában is elkészülhetnek és más helyszíneken is bemutatathatóvá válnak. A Ház szakmai programjának és folyamatosan megújuló eseménykínálatának kidolgozása a mindenkori szakmai vezetés feladata, a Ház szellemének, rendeltetésének és az aktuális igényeknek megfelelően. A Ház a témakör közgyűjteményévé alakulhat, saját archívummal, könyvtárral, kutatóteremmel. Végül, a Ház egyedi koncepciója más országok számára is átvehetővé válhat.

Mi kell a gyakorlati megvalósításhoz?

Javaslatunk nem az úgynevezett József Kaszárnyát, a tulajdonképpeni börtön utcára néző épületét érinti. A Szólásszabadság Háza a kertben álló szerény, egykori lóporraktárt foglalná el, és a nyilvános rendezvények céljára igénybevehető lenne az épület Dunára néző, gyönyörű kertje is. A Ház sikeres működtetésének két alapfeltétele van: egyrészt a napi politikai befolyástól mentes, független, magas színvonalú szakmai vezetés, és az annak munkáját segítő tanácsadó testület, másrészt a megfelelő színvonalú infrastruktúra létrehozása, fenntartása, üzemeltetése hosszú távú költségvetési biztonsággal. Ennek megfelelően a Szólásszabadság Háza létrehozására és üzemeltetésére két megoldást találunk megvalósíthatónak.

Az egyik megoldás szerint a Ház üzemeltetését a Kulturális Minisztérium égisze alatt működő közhasznú társaságként, közalapítványként avagy közgyűjteményként tudjuk elképzelni. Ez a három forma biztosítana védeltséget a partikuláris érdekek ellen, és egyben garantálhatja a folyamatosságot is a Ház funkciójában és üzemeltetésében, amely, mint a fentiekből is látható, az idő előrehaladtával nyilvánvalóan változni, bővülni, alakulni fog, tartalmát, programját és arculatát tekintve is. A Ház önálló költségvetési fejezetként kerülne a minisztérium intézményi hálózatába. A Ház üzemeltetésére – miképpen más kulturális intézmények esetében ez bevett gyakorlat – ötévente részletes szakmai programot magába foglaló pályázatot nyújtanak be az érdeklődők. A pályázatokat az erre a célra felállított szakmai grémium bírálja el. A közgyűjteményi státusz egyetlen akadálya, hogy a Ház egyelőre nem rendelkezik semmiféle történeti jelentőséggel bíró gyűjteménnyel és nincs meghatározott gyűjtési köre. Ez azonban olyan probléma, amely némi jóakarattal áthidalható. Magyarországon nincs olyan múzeum vagy közgyűjtemény, amely kifejezetten a magyarországi sajtótörténetre, a cenzúra és a szólásszabadság történetére specializálódott volna, noha az egyes közgyűjteményekben bőséggel találhatóak erre vonatkozó tárgyi emlékek és dokumentumok. Mérlegelés kérdése, hogy ezek megőrzésére, rendszerezésére és gyűjtésére nem lenne-e célszerű létrehozni egy országos hatáskörű közgyűjteményt, amelynek a Szólásszabadság Háza adna otthont.

A másik megoldás szerint a Szólásszabadság Házát – noha a szó legnemesebb értelmében közügyet szolgál – nem az adófizetők pénzéből, hanem magánszemélyek és -szervezetek adományából hoznák létre és működtetnék. A szakmailag magas színvonalú, pártpolitikai és befektetői érdekektől független grémium felállítása ebben az esetben is elengedhetetlen feltétele a Ház illetéktelen befolyásolástól mentes, a közjó érdekében végzett tevékenységének, működtetésének. Ennek a konstrukciónak megvalósulása esetén azonban garanciákat kell találni a hosszú távú költségvetési biztonság megteremtésére. Az OSA Archivum szívesen támogatja ezt a civil kezdeményezésre és finanszírozásra alapozott megoldást, amelynek megvalósításához 1 millió forintot magánadományként (nem az OSA költségvetésének terhére) följánl.

Az OSA Archivum – bármelyik konstrukció valósuljon is meg – felajánlja a gyűjteményében lévő releváns dokumentumok másodpéldányait, illetve az adományozók hozzájárulásával, a kelet-európai szamizdatkiadás eszközeit, tárgyi dokumentumait. A Házban helyet kaphat archívum, könyvtár és kutatóterem is, amely a vonatkozó törvényi és szakmai előírások szerint, megfelelően képzett szakembergárda közreműködésével végzi feladatát.

Legyen nyilvános vita Táncsics börtönének hasznosításáról!

Ezt a koncepciót egy olyan intézmény, a budapesti OSA Archivum adja közre, amely maga is az információs jogok egyik ágának érvényesítését próbálja megvalósítani a maga területén, az archívumi dokumentumok hozzáférhetővé tételén és szabad kutathatóságán munkálkodva. Az OSA Archivum egyik kezdeményezője volt a szabad hozzáférés mozgalmát elindító Budapesti Nyílt Hozzáférés Iniciatívának, illetve a Nyílt Dokumentum Formátum nemzetközi szervezetének. A világ egyik legnagyobb hidegháborús archívumi gyűjteményének és szamizdat archívumának letéteményeseként olyan gyűjteménnyel rendelkezik, amely számos, a fenti kérdéseket és problematikát is közlelő érintő kortörténeti dokumentumot tartalmaz. Szeretnénk ezért világossá tenni, hogy egy újabb intézmény létrehozásával, üzemeltetésével nem saját tevékenységi körünket kívánjuk bővíteni.

E koncepció közreadásával az a célunk, hogy elősegítsük a magyar köz tulajdonába visszakerülő történelmi épület és park szerintünk méltó hasznosításáról, vagy annak egyik lehetőségéről szóló nyilvános vita megindulását. Ezért ezt a dokumentumot és a hozzá kapcsolódó szakanyagokat az OSA honlapján mindenki számára hozzáférhetővé tesszük, hogy minden érdeklődő bevonásával, nyilvános vita keretében és eredményeként alakuljon ki a Ház koncepciója. A nyilvános vita végén, egy közösen elfogadhatónak ítélt koncepció birtokában, felkérünk minden érdekelt és érdeklődő szakmai és civil szervezetet, hogy álljon a kezdeményezés mellé, hogy közösen próbáljuk megtalálni és kidolgozni a Ház létrehozásának és működtetésének legmegfelelőbb formáját.